

PRAETIES AKTUALIZAVIMAS KALININGRADE PO 1990 METŲ: BŪDINGIAUSIŲ TENDENCIJŲ APIBRĖŽTYS

Lina Motuzienė

ABSTRACT

The article reveals the principal trends of changes in the relationship with the past in the city of Kaliningrad at the turn of the 21st c. It examines how different social groups and institutions – amateur and professional historians, veterans of World War II, museums, and interest groups abroad – were solving the dilemma that emerged in Kaliningrad during the Perestroika period and were trying to choose what was native and what was foreign in the past of the city. The author argues that the active formation of the relationship with the past of the city, especially during the last decade, by those groups intertwines with the efforts to strengthen ties between Russia and its exclave and makes an impact on the Russianization of the city areas and East Prussian cultural heritage.

KEY WORDS: Kaliningrad, East Prussian cultural heritage, collective memory, cultures of remembrance, Russian politics of history.

ANOTACIJA

Straipsnyje atskleidžiamos pagrindinės santykio su praeitimi kaitos tendencijos Kaliningrado mieste XX ir XXI amžių sandūroje. Aiškinamasi, kaip įvairios visuomenės grupės ir institucijos – kraštotyrininkai, profesionalūs istorikai, Didžiojo tėvynės karo veteranai, muziejai ir interesų grupės užsienyje – sprendė „perestroikos“ laikais Kaliningrade išryškėjusią dilemą, pasirenkant, kas praecityje šio miesto gyventojams yra sava, o kas svetima. Teigiama, kad šių grupių aktyviai formuojamas santykis su praeitimi mieste, ypač pastaruoju dešimtmečiu, susipina su pastangomis stiprinti saitus tarp Rusijos ir jos eksklavo, darančių įtaką miesto erdvių ir Rytų Prūsijos kultūros paveldo rusinimui.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Kaliningradas, Rytų Prūsijos kultūros paveldas, kolektyvinė atmintis, atminimo kultūros, Rusijos istorijos politika.

*Mgr. Lina Motuzienė, Klaipėdos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantė
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: lina.motuziene@gmail.com*

Dinamiškiausio tarptautinio susidomėjimo Kaliningrado sritimi periodas susijęs su Europos Sąjungos plėtra ir įvairių sričių mokslininkų siekiu prognozuoti srities perspektyvas bei Rusijos ir Europos Sąjungos santykius. Europos Sąjungos plėtra ir Kaliningrado srities eksklavo padėtis Europos Sąjungoje suponavė daugelį regiono ir jo santykio su išore socialinių, ekonominių ir politinių problemų, kurių sprendimas realiai atskleidžia Rusijos tarptautinio bendradarbiavimo su Vakarų Europos šalimis padėtį. Susidomėjimas Kaliningrado sritimi vis dar aktualus, ką rodo vykdomi mokslo tyrimai ir rengiamos konferencijos, susijusios su Kaliningrado klausimu. Tačiau santykis su praeitimi Kaliningrado srityje po 1990 metų nėra sulaukęs specialių tyrimų.

Šios publikacijos tikslas – esminiais bruožais atskleisti santykio su praeitimi pagrindines tendencijas Kaliningrado mieste pastaraisiais dviem dešimtmečiais. Miestas čia pasirinktas ne tik todėl, kad santykio su praeitimi tyrimai miestuose pastaruoju metu įgauna vis platesnį pobūdį¹. Dar

¹ THUM, G. *Die fremde Stadt: Breslau 1945*. Berlin, 2003; DYROFF, S. *Erinnerungskultur im deutsch-polnischen Kontaktbereich. Bromberg und der Nordosten der Provinz Posen (Wojewodschaft Poznań) 1871-1939* (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 19). Osnabrück, 2007; BRODERSEN, P. *Die Stadt im Westen. Wie Königsberg Kaliningrad wurde*. Göttingen, 2008; SAFRONOVAS, V. *Praeitis kaip konflikto*

Maurice'as Halbwachsas akcentavo, kad miestuose kolektyvinis gyvenimas yra daug aktyvesnis, formuojantis ypatingos galios cirkuliacinį tinklą, kuriame pinasi materialios ir mentalinės reprezentacijos. Nepaisant to, kad miesto sąlygomis visuomenės patiria ekstremalią izoliaciją, būtent miestuose gali būti išvystytas stipresnis kolektyvinis jausmas, dalyvaujant akivaizdžiai neribotam žmonių skaičiui².

Siekiant straipsnyje užsibrėžto tikslo, bus analizuojami vieši debatai apie praeitį, paminklų statyba, memorialų, muziejų ir parodų ekspozicijos, profesionali ir mėgėjiška (kraštotyrinė) istoriografija, t. y. visi tie šaltiniai, kuriais yra perteikiamos praeities simbolių ir vaizdinių reikšmės.

„Perestroikos“ laikų dilema – kuri praeitis Kaliningrade sava, o kuri svetima?

1989–1991 m. vykusi tarybinės sistemos deideologizacija³, TSRS žlugimas, kaimyninėse Lenkijoje ir Lietuvoje, o ir pačioje Kaliningrado srityje prasidėjęs demokratizacijos procesas tam tikrai jos visuomenės daliai suformavo būtinybę permąstyti šio krašto istoriją, naujai įvertinant, kas joje sava, o kas svetima. Minėtų pokyčių kontekste išryškėjo praeities aktualizavimo perorientavimas, Kaliningrade susijęs su tendencija viešinti vokiškosios praeities elementus, kurie ilgą laiką įvairiose viešosios komunikacijos erdvėse buvo ribojami.

Tačiau čia galima prisiminti Jurijaus Kostiašovo išvalgą, kad „pokario metais Kaliningrado sritis [...] tapo aštraus konflikto arena, kurioje susidūrė dvi prieštaraujančios viena kitai jėgos. Po karo veiksmų išlikusios materialinės ir kultūrinės Rytų Prūsijos vertybės ir iš dalies patys jos gyventojai (iki jų deportacijos į Vokietiją) buvo tarsi pasyvioji konflikto pusė. Aktyviają pusę sudarė naujakuriai, tarp kurių (tiek valdžios, tiek žmonių prasme) egzistavo principinis sutarimas dėl atitekusio jiems vokiškojo paveldo *įsisavinimo* būdų ir metodų. Aštri konfrontacija reikėsi tuo, kad aprašomas konfliktas buvo sudėtingo pobūdžio, jame galima išskirti net tris lygmenis: socialinį-psichologinį, politinį-ideologinį ir kultūrinį-civilizacinį“⁴. Ši įtampa reikėsi visą tarybinį laikotarpį, nors ją palaikančios pusės per tą laiką keitėsi. Būtent šios įtampos dvasia „perestroikos“ laikotarpiu savos ir svetimos praeities sampratos transformavosi. Viešojoje erdvėje išryškėjo tapatybės konstravimo dvilypumas, viena vertus, siejant dabartį ir ateitį su tarybiniais metais įtvirtintų praeities vaizdinių aktualizavimu, o kita vertus, mėginant įsisavinti tam tikrus vokiškosios praeities momentus.

Pastarojo reiškinių šaknų reikia ieškoti XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais natūraliai išryškėjusiame dalies kaliningradiečių domėjimosi savo gyvenamąja aplinka kontekste, kuris išaugo į gilesnį poreikį pažinti savojo miesto praeitį. Atsiradus naujoms kartoms, pamažu stiprėjo regiono savitumo pajauta, kai šalia tarybinės ir Rusijos istorijos įvykių, asmenybių ir jų sąsajų su regionu akcentavimo augo vokiškosios miesto praeities pažinimo poreikis⁵. Kaliningrado srities archyvo darbuotojas Anatolijus Bachtinas ėmė fotografuoti dar likusius Rytų Prūsijos architektūrinio palikimo objektus, sukurdamas unikalų dokumentinį archyvą, leidžiantį spręsti apie kultūros vertybių suniokojimo

šaltinis. *Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011; *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. A. NIKŽENTAITIS. Vilnius, 2011.

² MARCEL, J.-Ch.; MUCCHIELLI, L. Maurice Halbwachs's *mémoire collective*. In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. by A. ERLI, A. NÜNNING. Berlin, New York, 2008, pp. 144–147.

³ WALICKI, A. *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija*. Vilnius, 2005, p. 633–657.

⁴ KOSTIAŠOVAS, J. Prūsiškosios dvasios išvaymas. Kaip formavosi Kaliningrado srities gyventojų istorinė sąmonė pokario metais. In *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvalgos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVIII). Sud. A. L. ARBUŠAUSKAITĖ. Klaipėda, 2009, p. 310.

⁵ MATTES, Э. Региональное самосознание в Калининградской области. *Калининградские архивы*. Вып. 5. Калининград, 2003, с. 208–212.

mastą srityje. 1979 m. srities jaunimo turizmo centras išleido metodines rekomendacijas kraštotyriminkams „Kraštotyros problemos ir uždaviniai“. Orientacija į kraštotyra buvo gana naujas dalykas, tačiau ji, kad ir neišvengiant ideologinės priežiūros, stiprino regioninės sąmonės įtvirtinimo procesą. Kaip pažymi Eckhardas Matthesas, vyresnioji Kaliningrado srities gyventojų karta ilgą laiką jaunajai kartai priešpriešindavo „nerusiškąją tradiciją“ kaip svetimą, ne savą istorijos atkarpą, ragindama su ja kovoti, tačiau jaunosios kartos atstovai suprato, kad šioji tradicija turi būti inkorporuota į dabartinį regiono gyvenimą. Pamažu žmonių sąmonėje kilo klausimas: „jei egzistuoja tai, ką mes laikome sava, nors tai nėra rusiška, kas gi esame mes?“⁶ Jaunoji Kaliningrado srities gyventojų karta augo apsupta ne tik nuolat diegiamos įvairiais aspektais bendros, privalomos laikyti „savąją“ TSRS istorijos, tačiau juos formavo ir aplinka, kurioje dominavo dar išlikusios Rytų Prūsijos istorijos aspektai: architektūra, paminklai, buities relikvai, išlikę kasdieniame gyvenime, vyresniosios kartos prisiminimai ir t. t. Ilgainiui šie aspektai darė tam tikrą įtaką jaunimo saviidentifikacijai.

„Perestroika“, išlaisvinusi visuomeninio gyvenimo atmosferą, Kaliningrado srityje dar buvo susijusi ir su uždaros zonos statuso panaikinimu. Atsivėrusios sienos sudarė prielaidas vis labiau regioninei istorijai įsitvirtinti gyventojų savimonėje. „Nostalgijos turistų“⁷ iš Vokietijos srautas buvo vienas iš svarbių veiksnių, paskatinusių komercinį interesą stiprinti viešojoje erdvėje daugelį simbolių, susijusių su Rytų Prūsijos istorija. Po 1990 m. Kaliningrade išryškėjo tendencija viešinti vokiškosios praeities elementus, kurių demonstravimas viešosios komunikacijos priemonėse iki tol buvo ribojamas. Pradėta nuo gana kuklių žingsnių. 1990 m. pradžioje buvo išleistas kalendorius „Senasis miestas“⁸, pristatantis ikikarinio Kenigsbergo miesto architektūros vaizdus. Šis leidinys simbolizavo ne tik atviresnės politikos ir visuomenės susidomėjimo Kaliningrado praeitimi pradžią, bet kartu leido Kaliningrado leidykloms ir spaustuvėms apčiuopti komercinį interesą publikuoti buvusio miesto praeities istorijos fragmentus. Ši tendencija pasireiškė ir senojo miesto – Kenigsbergo – ir kitų Rytų Prūsijos istoriją primenančių pavadinimų eksploatavimu miesto viešosiose erdvėse (atsirado tokių pavadinimų kaip „Kenigavto“, „Tilzit teatr“, „Kenigsberg bank“).

Visgi daliai srities gyventojų, pripratusių prie tarybinio laikotarpio praeities aktualizavimo praktikų, toks staigus atsigrėžimas į „vokišką miesto praeitį“ buvo nepriimtinas⁹, nes tai jiems asocijavosi su galimais pavojais ir kėlė netikrumo jausmą dėl Kaliningrado srities ateities perspektyvų. Jį skatino ir kiti veiksniai. Po TSRS žlugimo vienas aktualiausių Kaliningrado gyventojams klausimų buvo ekonominio gyvenimo perspektyva, kuri dažniausiai diskutuota Laisvosios ekonominės zonos Kaliningrado srityje projekto kontekste. Vienas iš konkrečių sprendimų, priimtas 1991 m. rugsėjo 25 d., atvėrė naujas galimybes pritraukti Vakarų šalių investicijas suteikiant mokesťines

⁶ Ibid., c. 217.

⁷ Pirmoji turistų grupė iš Vokietijos atvyko 1991 m. balandžio 28 d. Grupė atvyko iš Hamburgo, vadovaujant turistinei firmai „Schnieder Reisen“: *Калининградская правда*, 29.5.1991. Kitas maršrutas į Kaliningradą įvyko 1991 m. rugpjūčio 14 d. traukiniu iš Berlyno atvykus 200 Vokietijos turistų, tarp kurių būta nemažai žurnalistų. Tačiau tai dar nebuvo reguliarus maršrutas, o tik vienos vokiečių turizmo kompanijos „Inturist“ ir Baltijos šalių geležinkelio kompanijų užmegztų kontaktų rezultatas. Žr.: *Календарь памятных дат по истории края на 2011 г. К 65-летию Калининградской области*. Калининград, 2010, c. 15.

⁸ *Калининградская правда*, 18.10.1990.

⁹ Язык и политика. *Калининградская правда*, 10.12.1994.

lengvatas¹⁰. Tačiau tarp investitorių būta ir vokiškojo kapitalo įmonių (koncernas BMW)¹¹. Be to, po TSRS žlugimo iš kitų Rusijos Federacijos regionų į Kaliningrado sritį ėmė keltis vadinamieji Rusijos vokiečiai¹². Visa tai srities gyventojams didino „regermanizacijos baimę“. Gyventojams, ypač susijusiems su žemės ūkiu, „regermanizacija“ asocijavosi su grėsme, kad sugriš buvę vokiečių dvarininkai, susigrąžins žemes, išstumdami ten gyvenančius žmones iš jų namų¹³.

Šias baimes iš dalies skatino TSRS žlugimas ir geopolitiniai pokyčiai Rytų Europoje. Žlungant TSRS, Kaliningrado sritis turėjo išsiskirti iš kitų 46 Rusijos Federacijos regionų ypatinga eksklavo teritorine padėtimi, ir šio fakto suvokimas gimdė įvairaus pobūdžio reakcijas. Pvz., 1991 m. vasario 20 d., reaguojant į vasario 19 d. Rusijos TFSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Boriso Jelcino pranešimą televizijoje, sušauktame srities partijos narių susirinkime, buvo išreikšta palyginti reakcinga pozicija, kad „Kaliningrado sritis yra teritorija su labai aukštu karinės armijos autoritetu, tai labai didelė vertybė, kurios neįmanoma prarasti. Mes esame teritorijoje, kurioje santykis su armija yra pats palankiausias, todėl būtina išlaikyti visas senąsias valdymo formas, partijos komitetų ir kariškių partinių organizacijų bendradarbiavimą“¹⁴. To meto nuotaikas srityje rodė 1991 m. kovo 17 d. surengtas referendumas „Dėl Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos federacijos išsaugojimo“, kuriame dalyvavo 75,64 % Kaliningrado srities gyventojų, iš jų 76,5 % balsavo teigiamai, 22,0 % neigiamai, o 1,5 % susilaikė¹⁵. Kovo 24 d. vykęs masinis mitingas Pergalės aikštėje tokius referendumo rezultatus patvirtino¹⁶.

Nepaisant to, faktiškai įvykęs atskyrimas nuo Rusijos ir srities eksklavo padėties patvirtinimas ne tik skatino gandų apie galimus srities statuso pokyčius – nuo autonominės Rusijos srities iki ketvirtosios Baltijos valstybės – sklaidą, bet ir provokavo reakcines nuotaikas tiek Rusijos Federacijos lygmeniu, tiek pirmiausia pačioje srityje. Tos nuotaikos, kaip vėliau matysime, stiprėjo ir dėl Rusijos politikos kaitos, tačiau iniciatyvos, rodomos iš pačios srities, pavyzdys čia gali būti 2006 m. Kaliningrado srities švietimo ministerijos inicijuotas turistinis-pažintinis projektas „Mes – Rusijos gyventojai“ (*Мы – россияне*), kuris laikytinas reakcija į problemą jauniosios kaliningradiečių kartos santykį su „Didžiąja Rusija“, kurios daugelis jų tiesiogiai nepažinojo. Projekto iniciatoriai akcentavo siekį „priartinti Kaliningrado srities jaunimą prie Rusijos kultūros, istorinių vertybių ir tautinių tradicijų, [...] praplėsti jų auklėjimo akiratį, ugdant jauniosios kartos patriotizmo jausmą, meilę Tėvynei, pagarbą visiems neperskiriamos Rusijos nacionaliniams interesams“¹⁷. Mi-

¹⁰ 1991 m. Kaliningrado srityje įkurta laisvoji ekonominė zona „Jantar“, kurios sukūrimo idėja pristatyta dar vėlyvojoje tarybinėje epochoje. Naujasis įstatymas investuotojams numatė įvairius mokesčių ir kitas lengvatas. 1996 m. „Ypatingosios ekonominės zonos“ statusas regione buvo patvirtintas federaliniu įstatymu. 2006 m. įstatymas buvo papildytas naujomis strateginėmis nuostatomis, numatiusiomis ne tik sudaryti konkurencines sąlygas, bet ir išbandyti naujas ekonomikos priemones visoje Rusijoje. Verta pažymėti, kad įstatymas „Dėl ypatingosios ekonominės zonos statuso“ nustos galioti 2016 m., ir jau šiuo metu baiminamasi dėl investuotojų pasitraukimo iš Kaliningrado srities regiono.

¹¹ MOSES, J. C. The Politics of Kaliningrad Oblast: A Borderland of the Russian Federation. *Russian Review*, 2004, Vol. 63, No. 1, p. 109.

¹² Sąvoka „Rusijos vokiečiai“ apima istoriškai Rusijos Pavolgyje gyvenusius vokiečius. Pagal 1941 m. rugpjūčio 28 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakymą „Dėl vokiečių, gyvenančių Pavolgio rajone, perkėlimo“ didžioji jų dauguma kaip ideologiškai nepatikimi elementai buvo ištremti į Kazachstaną ir Sibirą. Remiantis 2002 m. duomenimis, Kaliningrado srityje gyvena 8 340 Pavolgio vokiečių.

¹³ КОЧ, Л. *Кёнигсберг в Пруссии со времен Петра Великого*. Изд. 3-е. Калининград, 1999, с. 124.

¹⁴ ГАЛЬЦОВА, С.; ГОРДЕЕВ, И.; ЕФРЕМОВ, Л. et al. *Летопись Калининградской области*. Т. 1: 1945-1976 (Победой рожденная. Калининградская область: документы, материалы и исследования, Кн. 2). Калининград, 2005, с. 228.

¹⁵ Ibid., с. 230.

¹⁶ *Калининградская правда*, 22.3.1991.

¹⁷ Мы-россияне. Цели/ Задачи программы, 22.7.2010 [žiūrėta 2012 01 05]. Prieitis per internetą: <http://my-russiane.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=53>.

nėtai ministerijai projekto sukūrimo idėja kilo atlikus socialinį tyrimą, iš kurio paaiškėjo, kad viena kartą per metus į kitus Rusijos Federacijos miestus išvyko tik 5 % Kaliningrado srities vaikų, tuo tarpu į kitas kaimynines šalis – 19 %, o 76 % vaikų nė karto nebuvo išvykę už Kaliningrado srities ribų. Kelis kartus į „Didžiąją Rusiją“ buvo išvykę 8 % jaunosios kartos atstovų, o į užsienio šalis – net 34 %.¹⁸ Anot projekto kūrėjų, esama situacija ir Kaliningrado srities eksklavinė padėtis sukėlė daugybę gyventojų nacionalinės saviidentifikacijos, socialinės ir kultūrinės orientacijos problemų. Todėl projektu siekta skatinti Kaliningrado srities jaunimą apsilankyti populiariuose Rusijoje turizmo objektuose – „istoriniame-kultūriniame Rusijos auksiniame žiede“, kuri, remiantis paskutiniais duomenimis“, apėmė per 70 000 žmonių¹⁹.

„Perestroikos“ laikotarpiu vykusios politinės ir geopolitinės permainos išryškino savos ir svetimos praeities sampratos diferenciaciją. Dėl TSRS žlugimo ir eksklavo padėties Kaliningrade konservavosi praeities samprata, susijusi su daugelį dešimtmečių palaikomu Kaliningrado srities kilmės mitu, antra vertus, stiprėjo jo specifiškumo Rusijos Federacijos kontekste (gyventojai jaučiasi esantys toli nuo Maskvos) suvokimas, stiprinamas ir naujai tiesiamų sąsajų su ikikarine, „vokiškąja“ praeitimi. Kokios konkrečios visuomenės grupės ir kokios institucijos atliko svarbiausią vaidmenį, palaikydamos šias alternatyvas?

Aktyvūs požiūrio į praeitį formuotojai: visuomenės grupės ir institucijos

Pagrindinių visuomenės grupių, kurios aktyviai palaikė dvi skirtingas Kaliningrado praeities suvokimo alternatyvas, ištakų reikia ieškoti vėlyvaisiais tarybiniais metais. Kaip teigė E. Mattesas²⁰, atsiradus naujai kaliningradiečių kartai, pamažu stiprėjo regiono savitumo pajauta, kai šalia tarybinės ir Rusijos istorijos įvykių, asmenybių ir jų sąsajų su regionu akcentavimo atsirado pirmųjų bandymų adaptuoti vokiškąjį paveldą, viešai traktuotą kaip svetimą palikimą. Šio pokyčio pavyzdys gali būti 9-ojo dešimtmečio pradžioje Kaliningrade į draugiją „Prūsų klubas“ (*Прусский клуб*) susibūrusi intelektualų grupė. Ji veikė pogrindyje ir kėlė tikslą kaupti duomenis apie vokiškosios architektūros objektus, populiarinti Rytų Prūsijos heraldiką ir simbolius, užmegzti kontaktus su buvusiais Kenigsbergo gyventojais²¹. Draugijos nariai pasivadino prūsų vardais ir tapatino save su prūsų herojais ir istorinėmis asmenybėmis. Draugija būrė aplink save nedideles menininkų ir skulptorių grupeles, kurių veiklos tikslas buvo „rekonstruoti Kenigsbergo istoriją“ mene, kuriant paveikslus su ikikariniais Kenigsbergo vaizdais, padiktuotus meninės vaizduotės, romantizuojant ir idealizuojant nebeegzistuojančio miesto vaizdinius. Tokį menininkų pasirinkimą lėmė noras atskleisti buvusią istorinę realybę kaip „mitą ar pasaką, o ne istoriją, nes fantazijos produktas neįpareigojo atitikti ideologinės modifikacijos“²². Daugeliui Kaliningrado inteligentijos atstovų ikikarinio Kenigsbergo dvasia nebuvo išnykusi, daugelis jų domėjosi ikikarine topografija, žymiais Kenigsbergo asmenimis ir kūrė naujus romantinius mitus.

¹⁸ Мы – россияне. История программы, 19.10.2010 [žiūrėta 2012 01 05]. Prieitis per internetą: <http://my-russiane.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=71&Itemid=54>.

¹⁹ Ibid.

²⁰ MATTES, Э. Op. cit., c. 208-212.

²¹ BROWNING, Ch. S.; JOENNIEMI, P. The Identity of Kaliningrad: Russian, European or a Third Space? In *The Baltic Sea Region in the European Union: Reflections on Identity, Soft-Security and Marginality*. Ed. by F. TASSINARI. Gdańsk, Berlin, 2003, p. 73.

²² SEZNEVA, O. Dual History: The Politics of the Past in Kaliningrad, Former Königsberg. In *Composing Urban History and the constitution of Civic Identities*. Ed. by J. J. CZAPLICKA, B. A. RUBLE. Baltimore and Washington, 2003, p. 62.

Kraštotyriminkai, kurie XX a. paskutiniame dešimtmetyje suvaidino reikšmingą vaidmenį, atverdami Kaliningrado srities gyventojams Rytų Prūsijos istorijos pažinimą, irgi ėmė burtis jau 8–9-uoju dešimtmečiais. Tuomet dėmesį jie koncentravo daugiausia į paminkloauginę veiklą, talkinant šios srities profesionalams, taikydami kompleksinį požiūrį, t. y. siekdami saugoti tiek tarybinio laikotarpio, tiek Rytų Prūsijos periodo palikimą²³. Kraštotyriminkams buvo svarbi informacija, kurią suteikė srities paminkloaugos tarnybų darbuotojai. Be to, jie taip pat naudojosi nelegalia jūreivių parvežta istorine literatūra, susijusia su Rytų Prūsijos istorijos aspektais²⁴. Pažįstant ikikarinę Kaliningrado srities praeitį, buvo naudingi netgi tokie darbai, kurie, atrodytų, nebuvo tiesiogiai susiję su šio krašto istorija. Vienas tokių buvo 1977 m. Arsenijaus Gulygos Maskvoje išleista Immanuelio Kanto biografija²⁵, kurios autorius, nors ir literatūrine forma, bet gana objektyviai išdėstė pagrindinius Rytų Prūsijos istorijos akcentus, pradėdamas prūsų genčių istorija, Kenigsbergo miesto įkūrimu, reformacija, ypač daug dėmesio skirdamas Apšvietos epochos reikšmei Prūsijoje, kuri leido akcentuoti išskirtinę I. Kanto asmenybės svarbą Kaliningrado istorijai.

Demokratizacijos procesas po 1991 m. sudarė sąlygas Kaliningrado srities kraštotyriminkams savo veiklą formalizuoti. Buvo įkurtas kraštotyriminkų klubas (vadovas Aleksejus Gubinas), kuris priklausė platesniam dariniui – Kaliningrado visuomeniniam regioniniam kultūros fondui, kėlusiam tikslą skleisti informaciją apie regiono istoriją ir organizuoti diskusijas šia tema²⁶.

Itin suintensyvėjusią kraštotyriminkų veiklą tuo laikotarpiu rodė literatūros meninio-publicistinio žurnalo „Zapad Rossii“ (*Занад России*, „Rusijos vakarai“) įkūrimas 1991 metais²⁷. Žurnalas suteikė galimybę publikuoti įvairių Rytų Prūsijos istorijos faktų ir elementų. Leidinį inicijavo Kaliningrado srities rašytojų sąjunga, kuriai nuo 1974 m. vadovavo rašytojas ir žinomas visuomenės veikėjas Jurijus Ivanovas, Kaliningrade gyvenęs nuo vaikystės²⁸. Žurnalo leidėjai ne veltui akcentavo, kad tai pirmasis „savas“ žurnalas Kaliningrado srityje. Šiuo atveju tas savumo traktavimas, nesunku nuspėti, susijęs su galimybe pažvelgti į miesto ir krašto ilgaamžės istorijos gelmes. Būtent tai ir atskleidė nuolatinės rubrikos, kurios vadinosi „Iš mūsų krašto istorijos“ (*Из истории нашего края*), „Kultūros ir istorijos paveldas“ (*Культурно-историческое наследие*).

Kita vertus, šis žurnalas teikė galimybę reikštis ir tiems žmonėms, kurie siekė išlaikyti bei parodyti ir tarybiniais metais eksploatuotus pavienius Rytų Prūsijos istorijos fragmentus, susijusius su Rusijos ir rusų buvimu Rytprūsioose. Apie taip suprantamą „savąją“ istoriją minėtame leidinyje ypač daug rašė Genadijus Kretininas savo publikacijose: „Rusai Kenigsberge Septynerių metų karo metu“ (*Русские в Кенигсберге в Семилетнюю войну*), „Po Rusijos karūna“ (*Под Российской короной*), „Rusai Tilžėje Septynmečio karo metu“ (*Русские в Тильзите в Семилетнюю войну*), „Rusai Piliavoje Septynmečio karo metu“ (*Русские в Пиллау в Семилетнюю войну*), „Nežinomas karas. Rytų Prūsijos vaidmuo, ruošiantis karui su Rusija“ (*Неизвестная война. Роль Восточной Пруссии при подготовке к войне с Россией*). Tačiau straipsnius apie tai spausdino ir Aleksejus Gubinas: „Caras Petras I Piliavoje“ (*Царь Пётр Первый в Пиллау*), „Pravoslavizmas Rytų Prūsijoje“ (*Православие в Восточной Пруссии*) ir kt.

Ilgametis kraštotyriminkų klubo vadovas A. Gubinas akcentavo, kad tam tikrus impulsus jų veiklai suteikė ir tarptautiniai ryšiai: kontaktai su Baltijos akademija (*Ostsee-Akademie*) Trave-

²³ Interviu su Kaliningrado srities kraštotyriminkų klubo pirmininku Aleksejumi Gubinu, 2011 m. rugsėjo 28 d.

²⁴ Interviu su Kaliningrado srities valstybinio archyvo vyriausiuoju archyvaru Anatolijumi Bachtinu, 2011 m. rugsėjo 28 d.

²⁵ ГУЛЬГА, А. *Кант*. Москва, 1977.

²⁶ *Калининградская правда*, 18.10.1990.

²⁷ *Калининградская правда*, 18.6.1991.

²⁸ *Калининград. Эхо – 50. Литературный альманах*. Калининград, 2010, c. 9-10.

miundėje, dalyvaujant ten rengiamose konferencijose ir seminaruose, kur gvildentos Rytų Prūsijos problemos. Kraštotyrininkų klubo interesai siejosi ir su Kaliningrade 1996 m. įsteigtą „Vokiečių ir rusų namų“ (*Немецко-русский дом*), plėtojusių Kaliningrado srities inteligentijos kontaktus su Vokietijos kultūros institucijomis, veikla. Nuo pat klubo veiklos pradžios vienas iš prioritetinių klubo uždavinių buvo publikacijų rengimas apie Rytų Prūsijos istoriją²⁹ ir istorinės tematikos straipsnių publikavimas periodinėje spaudoje, tuo siekta formuoti naują istorijos sampratą. Pats A. Gubinas paskelbė daugybę straipsnių apie krašto istoriją periodinėje spaudoje ir publikavo keletą knygų. Vienas tokių pavyzdžių yra populiariai parašytas ir skaitytojui patrauklus leidinys, parengtas kartu su Viktoru Strokinu, „Rytų Prūsijos tvirtovės ir pilys“³⁰, kuriame pateikta informacija ne tik apie Rytų Prūsijos senųjų pilių istoriją, bet ir apie jų dabartinę būklę, surinkta autoriams asmeniškai dalyvaujant daugelyje ekspedicijų ir tyrinėjant šiuos objektus. Visuomenės domėjimąsi Rytų Prūsijos istorija rodo kelios šios knygos laidos, pasirodžiusios dvejų metų laikotarpiu.

Reikia pasakyti, kad dinamiškiausias kraštotyrininkų klubo veiklos laikotarpis buvo 1991–2002 m., ką liudija ir vėliau nutrūkusi minėto žurnalo leidyba. Tam tikra prasme, bet kitomis formomis kraštotyrininkų veiklą tęsia fizikos mokslų daktaras Borisas Bartfeldas. Nuo 2005 m. balandžio jo iniciatyva kartu su Kaliningrado miesto inteligentija yra atkartojama filosofo su I. Kanto asmenybe susijusi „Pupų karaliaus“ rinkimų tradicija, kuri įgavo naują formą – diskusijų klubą „Susitikimas su Pupų karaliumi“, palaikomą Kaliningrado regiono visuomeninio kultūros fondo (*Калининградский региональный общественный фонд культуры*)³¹. Šios tradicijos tęstinumo pagrindu gvildenamos regiono istorijos ir kultūros temos. B. Bartfeldo iniciatyva yra rengiami ir I. Kanto gimimo metinių minėjimai, sutraukiantys Kaliningrado miesto meno ir mokslo inteligentiją, dailininkus, fotografus, filosofus, architektus ir kt.³² Jis suvaidino svarbų vaidmenį ir įamžinant buvusio Albertinos universiteto rektorių – Liudviko Rėzos, Karlo Friedricho Burdacho, Kristiano Jakobo Krauso – atminimą senosiose Knypavos (*Kneiphof*) kapinėse. Jis, be kita ko, buvo ir vienas iš aktyviausiai pasisakiusių Kaliningrado inteligentijos atstovų Kristijono Donelaičio memorialinio muziejaus valstybinio statuso išsaugojimo istorijoje, susijusiose su sakralinių pastatų restitucijos įstatymo įgyvendinimu.

Universitetas ir istorikų aplinka. Struktūriniai pradmenys regiono istorijos tyrimams plėtoti Kaliningrado universitete irgi buvo padėti vėlyvaisiais tarybiniais metais. 1974–1975 m. universitete pradėjo veikti TSRS istorijos katedra, 1979 m. – Visuotinės istorijos katedra, o 1980 m. – Ikirevoliucinės tėvynės istorijos katedra. Katedrų veikimas pritraukė profesionalius mokslininkus, kurie, sušvelnėjęs ideologiniam spaudimui, ėmė profesionaliai domėtis ne tik neatskleistais ar menkai žinomais, bet iki tol apskritai nepažintais Kaliningrado srities praeities reiškiniais. Iš tokių tyrinėtojų pažymėtini Jurijus Kostiašovas, Valerijus Galcovas, kiek vėliau prie jų prisijungęs Ilja Dementjevas ir kt. Daug dėmesio šie autoriai skyrė ne tiek ikikarinei srities praeičiai, kiek realistiškai atskleidami tarybinį periodą, ypač sudėtingus procesus, vykusius pirmaisiais pokario dešimtmečiais. Iš svarbiausių tokio pobūdžio darbų visų pirma minėtina studija „Rytų Prūsija

²⁹ ГУБИН, А. *Если Вы в Калининграде впервые: путеводитель*. Калининград, 1990; ГУБИН, А.; СТРОКИН, В. *Очерки истории Кенигсберга*. Калининград, 1991; ОВСЯНОВ, А. *В лабиринтах шахты «Анна»: документальные очерки*. Калининград, 2001; ГУБИН, А.; СТРОКИН, В. *Их имена: справочное издание*. Калининград, 2006; ГУБИН, А.; СТРОКИН, В. *Крепости и замки Восточной Пруссии*. Калининград, 2007; ОВСЯНОВ, А. *У них есть Родина. Судьбы перемещенных культурных ценностей*. Калининград, 2010.

³⁰ ГУБИН, А.; СТРОКИН, В. *Крепости и замки Восточной Пруссии*. Калининград, 2007.

³¹ Гражданин Калининграда Иммануил Кант. *Аргументы и факты Калининград*, 18.4.2007 [žiūrėta 2012 01 05]. Prieitis per internetą: <http://kaliningrad.aif.ru/issues/519/10_01?print>.

³² Ibid.

tarybinių persikėlelių akimis³³, parengta leidybai 1992 metais. Šioje knygoje, parengtoje autorių kolektyvo, vadovaujamo J. Kostiašovo, kaip ir vėlesnėse autoriaus studijose, buvo sprendžiamas dabarties pažinimo per praeitį uždavinys. Prakalbintų srities gyventojų, pokariu tapusių krašto naujakuriais, atsiminimai pirmuosius pokario metus nušvietė netikėtoje perspektyvoje, kuri tam tikrai daliai visuomenės buvo nepriimtina. Faktas, jog knyga pirmiausia buvo išleista užsienyje, paskui Sankt Peterburge ir tik galiausiai Kaliningrado srityje, nes vietos administracija nepritarė leidinio publikavimui, yra tam tikras indikatorius, rodantis, kokius barjerus reikėjo peržengti norint pradėti neideologizuotai kalbėti apie iki tol dogmatiškai suvoktą tarybinės epochos praeitį. Tai liudija ir neigiamos recenzijos, kuriomis remiantis Kaliningrado leidykla atsisakė spausdinti šią studiją, pateikusi daug pateisinančių šį sprendimą „argumentų“. Vienas tokių argumentų – „leidinyje esama daugybės netikslumų ir prasilenkimų su tiesa, žeidžiančių mūsų tautos nacionalinį orumą, o ypač srities veteranus, kurių brangiam atminimui įamžinti ir turėjo būti skirtas šis leidinys“³⁴. Šie argumentai rodė ne tik laikotarpiui būdingą srities gyventojų konservatyvų požiūrį, bet ir manipuliavimą šventu vaidmeniu, kuris Kaliningrade buvo teikiamas karo veteranams.

Po 1991 m. Kaliningrado srities mokslininkams svarbiu stimulu kreipti savus mokslinius interesus į novatoriškus regiono istorijos tyrimus tapo ir kaimyninių šalių, pirmiausia Vokietijos, Lenkijos ir Lietuvos, istorikų darbai, susiję su Rytų Prūsijos problematika. Diskusijoms ir lyginamajai perspektyvai suvokti buvo svarbus dalyvavimas tarptautinėse mokslinėse konferencijose, kurias daugiau kaip dešimtmetį organizavo Baltijos jūros akademija (*Ostsee-Akademie*) Travemiundėje, bendradarbiaudama su Lenkijos, Kaliningrado ir Klaipėdos universitetais³⁵. Kaliningrado srities mokslininkams, gvildenantiems Rytų Prūsijos istorijos ir Kaliningrado srities problemas, buvo svarbi galimybė išvykti į stažuotes Vokietijoje³⁶. Svarbu pažymėti, kad būtent universiteto aplinkoje buvo parengta publikacijų, kurios srities gyventojams padėjo geriau pažinti Rytų Prūsijos istoriją, nors tai dažniausiai labiau kompiliaciniai nei originalūs darbai³⁷.

Visgi suprantama, kad palyginti negausūs Kaliningrado universitete susitelkę regionine istorija besidomintys mokslininkai nėra pajėgūs užpildyti visų „baltų dėmių“. Pvz., srityje dirbantys profesionalai istorikai beveik nesidomi ir nepublikuoja mokslinių darbų apie Vokiečių ordino istorijos laikotarpį, nors akivaizdu, kad būtent šis laikotarpis populiariai suvokiant kaliningradiečių istoriją yra vienas ryškiausių, domėjimasis kuriuo plačiai skleidžiasi mėgėjišku lygmeniu³⁸. Antai jau 15 metų egzistuoja judėjimas, siekiantis istorinės Vokiečių ordino rekonstrukcijos Kaliningrado srityje (*Движение исторической реконструкции Тевтонского ордена в Калининградской*

³³ *Восточная Пруссия глазами советских переселенцев. Первые годы Калининградской области в воспоминаниях и документах*. Рук. автор. коллектива Ю. КОСТЯШОВ. Санкт-Петербург, 2002.

³⁴ Право на ответ. *Аргументы и факты-Калининград*, 10.04.1997; КОСТЯШОВ, Ю. «Восточная Пруссия глазами советских переселенцев»: история одной публикации. In *Вторые всероссийские краеведческие чтения (Москва, 26-27 мая 2008 г.)*. *Четвертые всероссийские краеведческие чтения (Челябинск, 20-22 мая 2010 г.)*. Москва, 2011, с. 148-151.

³⁵ Искать следует примирения и согласия. Нет смысла собираться, чтобы воевать. *Калининградская правда*, 9.6.1995; Rytų Prūsija po 1945 m. – žmonės prarastose ir naujai atrastose žemėse: konferencijos programa, 1998 m. gegužės 15–19 d., Nida.

³⁶ Pvz., Kaliningrado universiteto regiono istorijos katedros mokslininkas Leonidas Jefremovas du kartus 1998–2001 m. laikotarpiu gavo DAAD (Vokietijos akademių mainų skatinimo) stipendijas. Vienas iš stažuotų rezultatų – išsami Kранco-Zelenogradsko istorija: ЕФРЕМОВ, Л. *Очерки по истории Кранца: к 750-летию юбилею города*. Калининград, 2002.

³⁷ *Очерки истории Восточной Пруссии*. Рук. автор. коллектива Г. КРЕТИНИН. Калининград, 2002.

³⁸ ЗОРИН, В. *Корона отступника: роман-хроника времен Альбрехта I Прусского*. Калининград, 1998; БАХТИН, А. *Замки и укрепления Немецкого ордена в северной части Восточной Пруссии*. Калининград, 2005.

области³⁹), į kurią per pastaruosius 15 metų įsitraukė daugiau nei 1000 besidominčių šiuo kultūriiniu reiškiniu.

„Didžiojo tėvynės karo“ veteranai ir buvę kariškiai yra dar viena santykiui su praeitimi Kaliningrade aktyvią įtaką daranti grupė, tik šįkart susijusi su priešingu regiono praeities suvokimo poliui, kurio epicentre – tarybiniais metais sukurtas ir per daugelį dešimtmečių tvirtai išsisknijęs Kaliningrado srities kilmės mitas (pagrįstas Rytų Prūsijos užėmimu 1945 m. kaip vienintele prie-laida dabartinės padėties legitimumui). Vėlyvojoje tarybinėje epochoje ši grupė įgijo išskirtinę visuomeninę pagarbą, išreikštą ir materialiai; šiuo savo statusu veteranai naudojosi ir po 1990 m., veikdami dažniausiai kaip konservatyvusis santykio su praeitimi dėmuo.

Antai 1991 m. karo veteranai negatyviai reagavo į siūlymą pakeisti Kaliningrado pavadinimą ir savo autoritetu paskatino konservatyvią reakciją⁴⁰. Ir vėliau veteranai aktyviai reiškė savo nuomonę svarbiais santykio su praeitimi mieste klausimais. 2002 m. vyko Kaliningrado dūmos ir Vokietijos Brandenburgo žemės landtago atstovų susitikimas, kuriame siūlyta įrengti Kaliningrado mieste vokiečių memorialines kapines. Ši siūlymą užprotestavo Kaliningrado miesto karo ir darbo tarybos veteranai, teigdami, esą Kaliningrade prasidėjo „šliaužianti vokiečių ekspansija su toli siekiančiomis pasekmėmis“. Taip projektas įkurti mieste vokiečių kapines kuriam laikui buvo atidėtas⁴¹. Veteranai kartu su srities komunistų partijos atstovais sudarė opoziciją ir siūlymui minėti 750 metų Kenigsbergo jubiliejų. Kaliningrado veteranų tarybos pirmininkas Jurijus Zamiatinas, perskaitęs siūlomų renginių programą, pasakė, kad „sunku įsivaizduoti minėjimą, labiau žeminantį mus, rusus. [...] 750 metų Kenigsbergo istorija nėra mūsų istorija. [...] Kaliningradas egzistuoja tik nuo 1946 metų, tuo tarpu Kenigsbergas priklauso kitos nacijos atminčiai“⁴². Antra vertus, minėjimui vis dėlto įvykus, veteranai vėl rodė savąją įtaką, pasiekdami, kad Pergalės aikštėje naujai pastatytą „Triumfo koloną“ vainikuotų Pergalės ordinas⁴³.

Ryški sfera formuojant santykio su praeitimi Kaliningrado mieste, kur veteranai turėjo stabilias pozicijas, buvo ir vis dar lieka toponimika. Jie turėjo nemažą svorį Kaliningrado miesto toponimikos komisijos sudėtyje, o tai darė įtaką ir gatvių pervadinimui Kaliningrade. Šiuo atveju yra atkreiptinas dėmesys į nepaprastai gyvybingą tradiciją suteikti gatvėms Didžiojo tėvynės karo didvyrių pavardes; ši tradicija, žlugus TSRS, niekur nedingo. Dar 1988 m. gatvė Pribrežnaja (rus. *Прибрежная*, Pakrantės) buvo pervadinta į Naberežnaja Maršala Bagramiana (Maršalo Bagramiano krantinė). Ivano Bagramiano vardas gatvei suteiktas jo nuopelnams kare atminti: dukart Tarybų Sąjungos didvyris, Kaliningrado miesto garbės pilietis, „kartu su jo vadovaujama Tarybinės armijos dalimi sutriuškinęs vokiečių kariuomenę Rytų Prūsijos užėmimo operacijoje ir šturmu užvaldęs miestą Kenigsbergą“⁴⁴. Paradoksalu, bet 1946 m. gatvių su Didžiojo tėvynės karo didvyrių

³⁹ ДОРУШИН, М. Движение исторической реконструкции Тевтонского ордена в Калининградской области. In *Феномен Тевтонского ордена и современность* (Балтийский исследования, Вып. 6). Калининград, 2010, с. 128.

⁴⁰ Реквием по топонимике. *Калининградская правда*, 28.9.1991; Судьба области – наша судьба. *Калининградская правда*, 11.2.1991.

⁴¹ Калининградские ветераны требуют наложить мораторий на создание немецкого военного кладбища в городе, 1.11.2002. [Žiūrėta 2012 04 03]. Prieitis per internetą: <<http://www.1942.ru/news/2002/20021101.htm>>.

⁴² BERGER, S.; HOLTOM, P. Locating Kaliningrad and Königsberg in Russian and German Collective Identity Discourses and Political Symbolism in the 750th Anniversary Celebrations of 2005. *Journal of Baltic Studies*, 2008, Vol. 39, Issue 1, p. 18.

⁴³ Ярошук пообещал, что Триумфальную колонну увенчает орден Победы, 30.11.2011 [žiūrėta 2012 08 01]. Prieitis per internetą: <<http://www.newkaliningrad.ru/news/community/1404663-yaroshuk-poobeshchal-chtotriumfalnuyu-kolonnu-uvenchaet-orden-pobedy.html>>.

⁴⁴ БОРИСОВА, А. Именем маршала. *Калининградская правда*, 28.12.1988.

pavardėmis buvo tik keturios, tai yra 1 % visų gatvių, 1960 m. – 40 (6 %), o 1988 m. – jau net 105 (13 %)⁴⁵.

Veteranų įtaka gatvėvardžių pervadinimo klausimu ryški ir šiandien. 2012 m. birželio mėnesį Kaliningrado mieste vyko nesankcionuotas nacionalinės krypties atstovų mitingas, kuriame reikalaujama panaikinti Lenino paminklą ir pervadinti miesto gatvių pavadinimus, atspindinčius „Rusijos tautos nusikaltėlių“ pavardes. Tačiau viešojoje erdvėje vėl buvo akcentuota, jog „komunistinių gatvių“ (Čekistų, Karlo Markso ar Dzeržinskio gatvės) istorinių pavadinimų sugražinimas ir Lenino paminklo išmontavimas gali ižeisti karo veteranų atminimą⁴⁶.

Nuo 1995 m. Kaliningrado srities veteranų komitetas kartu su Kaliningrado srities mokslo biblioteka organizuoja konferencijas, skirtas plačiajai visuomenei, kurių metu propaguojamos temos apie „Didįjį tėvynės karą“ ir jos dalyvius, akcentuojant ir „jaunimo patriotizmo auklėjimą šios pergalės dvasia“⁴⁷.

Veteranų įtaka palaikant santykio su praeitimi mieste prioritetus buvo itin akivaizdi 1996 m., kai Kaliningrado sritis minėjo 50 metų srities sukūrimo metines. Ta proga vietiniai veteranai kartu su Kaliningrado srities komunistų partijos nariais surengė mitingą su lozungu „Mes – tarybiniai žmonės“⁴⁸, kurio metu priimta rezoliucija skelbė reikalavimą tęsti „karo laikotarpiu pradėtą neblėsiantį žygdarbį ir atgaivinti galingąją valstybę“⁴⁹. Paskelbtas dokumentas, skirtas kaliningradiečiams ir visiems buvusių TSRS respublikų darbininkams, skatino reikalauti iš savųjų šalių parlamentų narių kelti klausimą dėl buvusios vieningos TSRS suvereniteto sugražinimo. Ne mažiau išskilmingai 1995 m. buvo minimos Kenigsbergo tvirtovės šturmo metinės. Rengiantis šiam minėjimui, Kaliningrado srities karinėse struktūrose buvo ruošiamasi ir kitai atminimo šventei – TSRS maršalo Georgijaus Žukovo 100-osioms metinėms. Ta proga surengta patriotinė akcija „Jaunoji karta ištikiama tėvų šlovei“ (*Славе отцов – юность верна*), atkreipiant ypatingą dėmesį į „herojinį-patriotinį auklėjimą“⁵⁰. Karinė vadovybė akcentavo pareigą tęsti iš TSRS laikų perimtų minėtinių datų ir karinių objektų, išreiškiančių pagarbą karo veteranams, tvarkymo tradiciją: sutvarkyti Kaliningrado srities karių laidojimo vietas, atnaujinti karo muziejų ir „karo šlovės kambarių“, atskleidžiančių komunistų partijos ir komjaunimo organizacijų Antrojo pasaulinio karo metais veiklą, ekspozicijas.

Dėmesio buvo skirta ir kitiems renginiams, palaikantiems minėtąjį Kaliningrado srities kilmės mitą: iškilmėms, skirtoms Rusijos karinių jūrų pajėgų 300 metinėms, didvyrių panfiloviečių mūšio prie Maskvos 55-mečiui, žurnalo „Proletarė“ 70-mečiui paminėti ir t. t. Tiesa, akivaizdu, kad ir veteranų grupėje esama skirtingų nuomonių, ir tie skirtumai kartais prasiveržia į viešumą. Pvz., 1995 m. Kaliningrade dislokuotų karinių struktūrų vadovybė inicijavo ankstesnių pavadinimų grąžinimą gyvenvietėms, „kurių pervadinimu Rytų Prūsijos užėmimo operacijos metu rūpinosi tarybiniai kareiviai“⁵¹. Šios iniciatyvos bendrininkais tapo Černiachovsko rajono valdžios ir karinės institucijos, karo, darbo ir ginkluotųjų pajėgų veteranų tarybos, teisėsaugos nariai, besirūpinantys buvusio Insterburgo vardo grąžinimu⁵².

⁴⁵ ГУБИН, А. Топонимия Калининграда. *Калининградские архивы*. Вып. 5. Калининград, 2003, с. 190.

⁴⁶ Калининградские националисты требуют снести памятник Ленину и переименовать улицу Чекистов [žiūrėta 2012 04 03]. Prieitis per internetą: <<http://www.klops.ru/news/Proisshestvija/57701/Kaliningradskie-nacionalisty-trebujt-snesti-pamjtnik-Leninu-i-pereimenovatj-ulicu-Cekistov.html>>.

⁴⁷ Областная читательская конференция «Человек и война» [žiūrėta 2012 01 05]. Prieitis per internetą: <http://lib39.ru/events/projects/people_in_war/index.php>.

⁴⁸ Мы – советский народ. *Калининградская правда*, 11.4.1996.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Так ли плох вчерашний опыт. *Калининградская правда*, 9.4.1995.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

Veteranų grupė yra reikšminga ir platesniu, šiuolaikinės Rusijos ideologijos uždavinių įgyvendinimo, lygmeniu. Jie vis dar laikomi svarbiu jaunosios kartos, gimusios po TSRS žlugimo, auklėjimo instrumentu. Kaip pažymi Rusijos politologas Leonidas Poliakovas, dabar į pilietinį gyvenimą žengia pirmoji karta, gimusi būtent Rusijoje, o ne TSRS. Šiai kartai „teks pereiti pilietinę socializaciją [...]. Ir jei šios pirmosios kartos užnugaryje žiojės tuštuma, – pasmerkta, išstumta, išbraukta iš istorijos Sovietų Sąjunga – tai mes neįstengsime įgyvendinti didžiulės svarbos uždavinio [...]: pilietiškai patriotiškai išauklėti pirmąją rusų – būtent kaip Rusijos piliečių – kartą.“⁵³ Šiame kontekste veteranai aktyviai dalyvauja visose valstybinėse šventėse, ypač Pergalės dienos minėjime, būtinai pritraukiant į šiuos renginius ir jaunąją kartą. Ši bendrarusiška tendencija labai ryški Kaliningrado mieste, nes buvę demobilizuoti kariai ir jų išlaikytiniai šiuo metu sudaro 1/5 visų srities gyventojų⁵⁴.

Veteranų dalyvavimas tokio pobūdžio iškilnėse, buriantis prie pirmojo Kaliningrado mieste atsiradusio paminklo, skirto 1200 gvardijos karių – tradicija, nepakitusi nuo TSRS laikų. Kenigsbergo užėmimui skirti paminklai ir prie jų vykstančios šventės, kurių metu pagerbiami veteranai, lieka svarbiu viešojo atminimo Kaliningrado mieste elementu ir pastaraisiais metais⁵⁵.

Muziejai. Santykį su praeitimi Kaliningrado mieste aktyviai formuoja ne tik visuomenės grupės, bet ir institucijos, iš kurių svarbiausia – muziejai. Ilgą laiką Kaliningrade veikę muziejai dėmesio Rytų Prūsijos istorijai neskyrė. Charakteringas pavyzdys yra Kaliningrado srities istorijos ir meno muziejus, įkurtas 1946 m. kaip Kraštotyros muziejus, kurio pirmosios ekspozicijos centre buvo Kenigsbergo šturmas ir Didžiojo tėvynės karo įvykių srityje istorija, padėjusi įgyvendinti pagrindinį muziejaus veiklos uždavinį – auklėti jaunąją kartą patriotizmo dvasia.

1991 m. šio muziejaus ekspozicija išsiplėtė iki 3500 m² ploto, persikėlus į naujas patalpas (buvusią miesto halę), ir nors tapo labiau daugiaprofilė, pagrindinė jos dalis iki šiol atskleidžia daugiausia tradicinius istorijos siužetus, susijusius su Rusijos ginklo istorija šioje žemėje. Ekspozicija, pradedama Vokiečių ordino užkariavimais, toliau tęsiama pasakojant apie Septynerių metų karą, kovą su Napoleonu, galiausiai itin daug vietos skiriama Rytų Prūsijos užėmimo operacijai ir legendiniam šturmui, naudojant modernias ekspozicijų kūrimo priemones, pavyzdžiui diagramą, pavadintą „Kenigsbergo šturmas, Priegliaus upės forsavimo operacija 1945 metų balandžio 9 dieną“. Tiesa, ekspozicijoje skyriuje „Regiono istorija“ yra skirta vietos ne tik Vokiečių ordino laikotarpiui, bet ir hercogo Albrechto asmenybei. Be to, yra įrengta nauja ekspozicijos dalis, skirta Senovei tirti draugijos „Prūsija“ muziejaus išlikusiems eksponatams, kurie buvo atrasti archeologinių tyrimų metu buvusioje Karališkosios pilies teritorijoje. Nors muziejus ir jo filialai yra įsikūrę senuose, „vokiškojo palikimo“ istoriniuose pastatuose, kurie tarsi orientuoja į Rytų Prūsijos praeitį, tai iš esmės nepadarė įtakos ideologinių nuostatų, įsivyravusių TSRS metais, įveikai.

Kitas ryškus pavyzdys – istoriniuose pastatuose veikiančio Pasaulio vandenyno muziejaus ekspozicijos, kurios atskleidžia moderniai formuluojamą senąją traktuotę apie „rusiškosios istorijos“ puslapius šiame krašte. 2011 m. gegužės 27 d. restauruotuose Frydrichsburgo vartuose buvo įkurta ekspozicija, skirta Rusijos laivyno istorijai, akcentuojant Petro I pastangas šiam laivynui kurti. Mu-

⁵³ Nenorinti praeiti praeitis šiandienėje Rusijoje (liudytojų, tyrinėtojų ir stebėtojų diskusija), 2008 12 17 [žiūrėta 2012 09 03]. Prieitis per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-12294904551227686637-nenorinti-praeiti-praeitis-siandienėje-rusijoje-liudytojų-tyrinėtojų-ir-stebėtojų-diskusija.htm>>.

⁵⁴ MOSES, J. V. Op. cit., p. 114.

⁵⁵ Штурм Кенигсберга на века войдет в историю Отечества. *Калининградская правда*, 9.4.1995; В этот день победы. *Калининградская правда*, 8.5.1997; Между Вальпургиевой ночью и Радуницей. *Калининградская правда*, 29.4.2006; Они защищали Родину. *Калининградская правда*, 11.4.2006; Благодаря этим людям мы живем на нашей земле. *Калининградская правда*, 11.4.2011.

ziejaus direktorės Svetlanos Sivkovos pastangomis, dar 2002 m. muziejus įgijo federalinį statusą ir perspektyvoje numato eksponuoti įvairių Rusijos regionų laivų prototipus⁵⁶. „Rusiškieji“ istorijos aspektai vaidina svarbų vaidmenį ir kitame Pasaulio vandenyno muziejaus filiale – „Karališkuosiuose vartuose“ (2005 m.).

Vienintelė labiau išsiskirianti istorinė ekspozicija veikia muziejuje „Frydlando vartai“ (2002 m.). Jo iniciatyvinė grupė, remdamasi iš esmės privačia iniciatyva suformuota muziejinės ekspozicijos užuomazga, egzistavusia jau XX a. paskutiniame dešimtmetyje, gavo finansinę paramą ir 2007 m. sukūrė novatorišką ekspoziciją senajame XIX a. vidurio Kenigsbergo fortifikacijos objekte. Tai yra vienintelė istorinė ekspozicija mieste, skirta tik senojo miesto istorijai iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Be to, joje atsisakyta išryškinti jau privalomais tapusius „rusiškosios istorijos“ puslapius.

Interesų grupės užsienyje. Santykiui su praeitimi Kaliningrado mieste po 1991 m. įtakos turėjo ir įvairios grupės, veikiančios ne srities ir netgi ne Rusijos Federacijos ribose, bet turinčios savų interesų, susijusių su Kaliningradu. Pirmąja tokia grupe laikytini priverstiniai emigrantai iš Rytų Prūsijos – Vokietijos piliečiai, atsivėrus sienoms, labiausiai troškę pamatyti Kaliningrado sritį. Pasikeitęs miesto įvaizdis ir pažįstamų, artimų kultūrinių klodų sunykimas jiems, žinoma, padarė slogų įspūdį. Tačiau toks įspūdis tik paskatino įvairias iniciatyvas, kuriomis siekta atgaivinti bent kai kuriuos aktualius su praeities Kenigsbergu jiems susijusius simbolius. Viena ryškiausių tokio pobūdžio iniciatyvų tapo miesto praeities simbolio – Katedros – atstatymas. Jis įvyko įtraukus daugelį Vokietijoje veikusią institucijų ir fondų, tokių kaip Vokietijos paminklų apsaugos centras (*Deutsches Zentrum für Handwerk und Denkmalpflege*), turėjęs didelę restauravimo darbų patirtį, fondai „Zeit“ (*ZEIT-Stiftung Ebelin und Gerd Bucerius*), „Königsberg“ (*Stiftung-Königsberg*), visuomenės organizacijos (*Stadtgemeinschaft Königsberg, Landsmannschaft Ostpreußen*), kooperuojant ir religinių institucijų (pvz., *Gemeinschaft evangelischer Ostpreußen*) pajėgas.

Tačiau katedros atstatymas neturėtų būti traktuojamas vien kaip Vokietijos iniciatyva, kadangi įgyvendinant šį projektą, aktyviai veikė ir Kaliningrade gyvenę suinteresuoti asmenys. Tai leidžia manyti, kad įgyvendinant panašaus pobūdžio iniciatyvas, buvo būtina parinkti simbolius, kurie būtų priimtini ne tik interesų grupėms užsienyje, bet ir rastų pritarimą kaliningradiečių, suinteresuotų, kad jų mieste būtų aktualizuojami praeities elementai, susiję su senąja Rytų Prūsijos istorija ir kultūra.

Vienu tokių drąsiai laikytinas filosofo Immanuelio Kanto simbolis, kuris buvo priimtinas daugeliui visuomenės grupių. Dar 1988 m. Kaliningrado valstybiniame universitete vyko I. Kanto kūrybos skaitymai (*Кантовские чтения*), skirti 200-osioms „Praktinio proto kritikos“ metinėms paminėti, kurių metu nutarta steigti Kanto draugiją. Kai grafienės Marion Dönhoff iniciatyva buvo atidaryta speciali sąskaita Kanto paminklui atstatyti, kurią papildė išėiviai iš Rytų Prūsijos, o 1992 m. vasarą paminklas buvo atidengtas prie buvusio Karaliaučiaus universiteto pastato⁵⁷, Kanto figūra jau buvo priimtina ne tik Kaliningrado šviesuomenės atstovams. Kaliningrado srities valdžia su Rusijos Federacijos kultūros ministerija tuomet I. Kantą irgi traktavo kaip „pasaulio pilietį“ (*Гражданин мира*)⁵⁸. Iki šiol I. Kantas yra neatsiejama Kaliningrado gyvenimo dalis, jį cituoja Kaliningrado miesto deputatai ir vadovai, jo mokslinėmis idėjomis remiamasi politinėse ir humanitarinėse diskusijose⁵⁹.

⁵⁶ Фридрихсбургские ворота восстановили за три года. *Калининградская правда*, 6.6.2011.

⁵⁷ Возвращение Канта. *Калининградская правда*, 26.6.1992.

⁵⁸ Хорошо, что однажды он отказался от 800 талеров. *Калининградская правда*, 30.6.1992.

⁵⁹ Гражданин Калининграда Иммануил Кант. *Аргументы и факты Калининград*, 18.4.2007 [žiūrėta 2012 01 05]. Prieitis per internetą: <http://kaliningrad.aif.ru/issues/519/10_01?print>.

Bandymų ieškoti panašių simbolių, įprasminančių žinomas asmenybes, kurios visgi pirmiausia atstovautų tam tikroms nacionalinėms kultūroms, būta ir iš Lenkijos ir Lietuvos pusės. Tai liudija pastarąjį dešimtmetį Kaliningrade atsiradę paminklai Mikalojui Kopernikui⁶⁰, Liudvikui Rėzai⁶¹, Frederikui Šopeniui⁶².

Vienas paskutinių pavyzdžių, rodančių čia aptariamą tendenciją, yra viešojoje erdvėje svarstomas atminimo vietos karalienei Luizei Centriniam Kaliningrado miesto parke atstatymas. Nepaisant to, kad iniciatyva priklauso trims Vokietijos piliečiams (dr. Wilhelmui Reimchenui, dr. Horstui Hüttenbachui, baronui Detlefui von Hammersteinui), Kaliningrado srityje šiai idėjai buvo pritarta, o galimas paminklo atkūrimas susietas su 1812 m. Rusijos pergalės prieš Napoleoną išskilmėmis⁶³.

Rusijos politikos kaita ir jos įtaka praeities aktualizavimui Kaliningrade

Pirmaisiais Šaltojo karo pabaigos metais pasirodė keletas ženklų, jog kaliningradiečiai turėjo išskirtinę galimybę pareikalauti atskiro valdymo nuo Maskvos. Srities gubernatorius Jurijus Matočkinas palankiai žiūrėjo į galimybę priartinti sritį prie kaimyninių šalių regionų ir netgi siūlė pakeisti srities statusą į atskirą Rusijos Federacijos respubliką, kad regiono valdžia turėtų didesnes galias, sprendama vietines problemas. Tačiau siūlymas nebuvo įgyvendintas ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje Kaliningradas liko Rusijos periferija, atsisakant daugiau atsakomybės srities valdymo klausimais. Kaip pažymėjo Christopheris Browningas ir Pertti Joenniemi, 1991 m., skirtingai nei Leningradas, kuris ryžtingai pasinaudojo galimybe susigrąžinti istorinį Sankt Peterburgo palikimą, siekdamas persiorientuoti naujoje situacijoje ir nusistatyti savarankiškus nuo Maskvos interesus, Kaliningradui ryžto ir politinės valios remtis iškairine praeitimi pritrūko⁶⁴. Įvairūs siūlymai atsigręžti į Kenigsbergo ar Rytų Prūsijos istoriją buvo sutikti gana kontroversiškai, galbūt iš dalies todėl, kad priminė kaliningradiečiams apie ribotas Rusijos galimybes reikšti pretenzijas į šią teritoriją. Be abejo, tai sulaukė politinės reakcijos Maskvoje, akcentuojant Kaliningrado srities ir Rusijos Federacijos neatsiejamumą. Šis suvokimas vėliau buvo nuolat pabrėžiamas eksploatuojant faktą, kad po TSRS žlugimo Kaliningrado sritis priminė ribas, iki kurių Tarybų Sąjunga išsiplėtė po „Didžiojo tėvynės karo“. Tokia simbolinė sąsaja tarp „didžiosios“ Rusijos ir Kaliningrado po 1990 m. tik stiprėjo.

Ypač šių sąsajų akcentavimas Rusijoje sustiprėjo nuo 2000 m., kas galėtų būti siejama su prezidento Vladimiro Putino įsitvirtinimu politinėje arenoje ir su šio įsitvirtinimą lydejęs atsinaujinusiomis Rusijos pretenzijomis vaizduoti save kaip didvastybę. Galima pateikti daugybę pavyzdžių, liudijančių, kaip šis atgimstančios Rusijos galios vaizdinys Kaliningrade buvo įtvirtinamas pasitelkiant istorinius simbolius. Pirmiausia jie buvo susiję su „Didžiojo tėvynės karo“ siužetu, mat galios demonstravimu grįsta Rusijos politika tik sustiprino vertybinę-ideologinę koncepciją, kurios esmę sudaro šio karo, kaip reikšmingiausio Rusijos istorinio siužeto, akcentavimas⁶⁵.

⁶⁰ Галерея пополняется. *Калининградская правда*, 2.6.2005.

⁶¹ Литва на Каштановой алее. *Калининградская правда*, 2.7.2005.

⁶² В Калининграде открыт памятник Шопену, 10.9.2010 [žiūrėta 2012 01 30]. Prieitis per internetą: <<http://gov39.ru/novosti-2/v-kaliningrade-otkryt-pamyatnik-shopenu-12825-2528968517/>>.

⁶³ Восстановление полуротонды памяти королевы Луизы в парке «Центральный» [žiūrėta 2012 01 05]. Prieitis per internetą: <<http://fvmuseum.ru/projects/luise/222>>.

⁶⁴ BROWNING, Ch. S.; JOENNIEMI, P. Op. cit., p. 77.

⁶⁵ VITKUS, H. Antrojo pasaulinio karo pabaigos Rytų Prūsijoje receptija Rusijos istorinėje politikoje. In *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje...*, p. 42.

Šiame kontekste minėtini Kaliningrade atsiradę paminklai TSRS didvyriams – „legendiniam Tarybų Sąjungos povandenininkui“ Aleksandrui Marinesko (pastatytas 2001 m.), maršalui Aleksandrui Vasilevskiui (2000 m.). Be to, buvo restauruotas paminklas 1200 gvardiečių, dalyvavusių Kenigsbergo šturme (2005 m.), obeliskas, skirtas „Didžiajai pergalei“ (2001 m.), pastatytas paminklas „Pergalės kolona“ (2006 m.), restauruotas fortas Nr. 5 (2001). Šie simboliai aiškiai atliepia šiuolaikinės Rusijos istorijos politikos vieną svarbiausių nuostatų, paremtų istorinių simbolių, stiprinančių šios valstybės kaip galybės vaizdinį.

Įdomu, kad Kaliningrade juos papildė ir simboliai, kurie, viena vertus, buvo susiję su svarbiausiais Rusijos imperijos didybės karinės galios siužetais, o antra vertus, siejosi su Rytų Prūsijos istorija, tiksliau, rusiškuoju veiksmu joje. Dar 1995 m. pastatyta paminklą Rusijos karvedžiui Michailui Kutuzovui papildė 2002 m. atnaujintas paminklas Aleksandrui Suvorovui ir 2003 m. pastatyta Rusijos caro Petro I statula⁶⁶.

Su šia tendencija gali būti siejami ir bandymai vėl eksploatuoti Antrojo pasaulinio karo laikų mitą apie Rytų Prūsiją kaip apie „nuo seno slaviškas žemes“. 2002 m. Rusijos istorikas Andrejus Sacharovas siekė įrodyti Riuriko kaip simbolio, „apjungusio visus šiaurės vakarų ir rytų slavus bei sukūrusio čia stiprią valstybę“, kilmę ne iš Skandinavijos, kaip manyta anksčiau, o būtent iš „pietų Baltijos slavų“. Argumentuodamas savo hipotezę, A. Sacharovas rėmėsi naujausiais Kaliningrado archeologų tyrimais, esą atskleidusiais, kad šiose pietų Baltijos žemėse, kurios nuo seno buvo slavų žemės, iškilo pirmieji valstybiniai dariniai, būtent čia atsirado pirmieji pietų Baltijos kunigaikščiai, vienas kurių ir buvo Riurikas.⁶⁷ Ši A. Sacharovo mintis rado atgarsį Kaliningrado srityje. 2002 m. Kaliningrado universitete buvo surengta konferencija „Riurikovičiai ir Rusijos valstybingumas“. Sprendžiant pagal vietinės spaudos publikacijas, būta interpretacijų, jog „yra pagrindo teigti, kad Riurikas kilęs iš prūsų žemės. Tam tikra prasme jis yra šiuolaikinių kaliningradiečių žemietis“⁶⁸.

Ryškiais bandymais sieti Kaliningrado sritį su praeities simboliais, pabrėžiančiais Rusijos galybę ir šios žemės sąsajas su ja, iš esmės laikytini ir 2005 m. bei 2006 m. surengti Kenigsbergo įkūrimo 750-mečio ir Kaliningrado srities įsteigimo 60-mečio jubiliejai. Pradinis impulsas minėti miesto 750 metų sukaktį dar 2001 m. kilo Kaliningrado rašytojui Aleksandrui Popadinui, kuris tuo metu priklausė Kaliningrado miesto tarybai. Šiai idėjai pritarė tuometinis Rusijos premjeras Michailas Kasjanovas ir srities valdžios institucijos. Pritarimas paskatino ir Kaliningrado srities gubernatorių Vladimirą Jegorovą parengti būtinus dokumentus, kuriuos 2003 m. turėjo patvirtinti Rusijos Federacijos prezidento administracija. Tuomet Maskvoje įkurta ir daugybę įžymių Rusijos žmonių, įskaitant ir Liudmilą Putiną, subūrusi organizacinė grupė „Zemliačestvo – Kaliningrad“⁶⁹, kuri ėmėsi inicijuoti ir koordinuoti būsimo jubiliejaus renginių programą. Ši grupė atkreipė dėmesį, kad jubiliejus galėtų tapti išskirtine galimybe, siekiant pagerinti Europos Sąjungos ir Rusijos santykius, ar netgi Rusijos ir Vokietijos santykius. Tačiau Kaliningrado srities valdžios struktūrų iniciatyva sulaukė neigiamo valdžios Maskvoje atgarsio, kurį iš esmės buvo galima suprasti kaip

⁶⁶ Петр I получил калининградскую прописку. *Калининградская правда*, 8.7.2003.

⁶⁷ САХАРОВ, А. Рюрик и судьбы российской государственности. *Российская газета*, 27.9.2002 [žiūrėta 2011 05 02]. Prieitis per internetą: <www.rg.ru/anons/arc_2002.0927.4shtm>.

⁶⁸ Судьбы Рюриковичей обсудят в Калининграде, 23.9.2002 [žiūrėta 2011 05 02]. Prieitis per internetą: <www.utro.ru/news/0020923184533102363.shtml>.

⁶⁹ Visuomeninė grupė „Землячество-Калининград“ įkurta Sankt Peterburge, kurios tikslas – pagalba „Gintaro karšto“ gyventojams, likimo nublokštiems į „šiaurinę Rusijos sostinę“. Minėtai grupei priklauso tokie žymūs „kaliningradiečiai“ kaip kosmonautas Aleksejus Leonovas, dainininkas Olegas Gazmanovas ar Liudmila Putina (Vladimiro Putino žmona). Plg. Землячество Калининграда в Санкт-Петербурге [žiūrėta 2012 03 05]. Prieitis per internetą: <http://vk.com/kd_spb>.

jubiliejaus minėjimo uždraudimą⁷⁰. Leonidas Karabeškinas ir Christianas Wellmannas pažymėjo tris pagrindines neigiamos reakcijos į jubiliejaus minėjimą Rusijos masinio informavimo priemonėse priežastis. Pirmoji – opozicinė veteranų nuostata, antroji – Rusijos Federacijos patirtis organizuojant 300 metų Sankt Peterburgo jubiliejų ir siekis išvengti gausių federalinio biudžeto išlaidų šventės paramai, tačiau trečioji ir pagrindinė – baimė susilpninti saitus tarp Rusijos Federacijos ir Kaliningrado srities gyventojų, rengiantis būtent Kenigsbergo jubiliejui⁷¹. Dar viena priežastis, inicijavusi federalinio centro nuogaštavimus – kontrolės problema, t. y. klausimas, kaip kontroliuoti išlaidų srautą ir šventės programą⁷².

Vis dėlto nepaisant įvairių diskusijų, 2003 m. Rusijos prezidentas V. Putinas suteikė leidimą minėti 750-ies metų Kaliningrado miesto (ne Kenigsbergo) jubiliejų, kartu pridėdamas labai svarbų šventės akcentą ir rekomendaciją minėti ir 60 metų Kaliningrado srities įkūrimo metines 2006 m.⁷³ Federalinės valdžios kontrolė jubiliejaus pasirengimo darbams pasireiškė ir Sankt Peterburgo tarpgregioninio spaudos centro, kuris turėjo parengti jubiliejaus programą, įkūrimu. Taip siekta apriboti galimą „separatistinių“ vietos indėlių sudarant renginių programą ir pabrėžti „Vakarams“, kad Kaliningradas yra rusiškas miestas⁷⁴.

Vienu įdomiausių oficialių jubiliejaus simbolių, atskleidusių šią strategiją, buvo rekonstruotų Kenigsbergo „Karališkųjų vartų“ epizodas, uždengtas Rusijos vėliava. Šis faktas patvirtino Kenigsbergo palikimo pritaikymą Kaliningrade Rusijos dabarties ir ateities poreikiams. „Karališkieji vartai“ tapo Kaliningrado simboliu, kurio rekonstrukcija buvo padengta federalinėmis lėšomis, skirtingai nei Katedros atstatymas, kurį finansavo daugiausia Vokietijos fondai. Iš esmės tokią pat strategiją, derinančią „vokiškąjį“ srities palikimą prie poreikių stiprinti Rusijos ir Kaliningrado saitų, rodo ir kiti su jubiliejumi susiję įvykiai. 2005 m. birželio 30 d. jubiliejaus proga buvo atidengta senojo ikikarinio paminklo paskutiniam Vokiečių ordino didžiajam magistrui ir pirmajam Prūsijos hercogui Albrechtui (1490–1568) kopija. Tačiau pastaroji įgijo visiškai naują užrašą: „Albrechtas – karinis-politinis Maskvos valstybės sąjungininkas“, kuris aiškiai rodė srities savitumo Rusijos kontekste simbolių pajungimą sąryšiams su Rusija tiesti ir vėlgi akcentavimą, be kita ko, būtent tų Rusijos istorijos elementų, kurie rodė jos galią.

Paminklas Albrechtui šiuo atveju turi būti vertinamas kitų simbolių, atsiradusių Kaliningrade, kontekste, o tarp jų pirmiausia minėtini Rusijos stačiatikių cerkvės statyba ir Pergalės kolonos įrengimas Pergalės aikštėje. Šių ženklų atsiradimas ne tik patvirtina daugelio tyrinėtojų jau konstatuotą tezę, kad Kenigsbergo 750-ies metų jubiliejus buvo išnaudotas šiam miestui rusinti, sustiprinti eksklavo sąsajas su Rusija⁷⁵. Kartu jis parodo, kad šiam uždaviniui Kaliningrado srityje įgyvendinti yra aktyviai pasitelkiamas papildomas institucinis dėmuo – Stačiatikių cerkvė. Tai sietina su bendra „naujosios“ Rusijos politikos tendencija – stiprinti šią cerkvę kaip vieną pagrindinių

⁷⁰ Rusijos Federacijos Prezidento administracijos Teisės departamento vadovė Liudmila Bryčeva atsiuntė laišką Kaliningrado gubernatoriui Vladimirui Jegorovui, kuriame buvo atmesta galimybė suteikti federalinę paramą Kenigsbergo miesto 750-ies metų jubiliejui minėti, tačiau pateiktas pasiūlymas susitelkti ties 60-ies metų Kaliningrado miesto minėjimu 2006 metais. Žr.: KARABESHKIN, L.; WELLMANN, Ch. *The Russian Domestic Debate on Kaliningrad Integrity, Identity and Economy* (Kielier Schriften zur Friedenwissenschaft, Bd. 11). Kiel, 2005, p. 30.

⁷¹ Ibid., p. 30–31.

⁷² BERGER, S., HOLTOM, P. Op. cit., p. 19.

⁷³ Ibid., p. 18.

⁷⁴ Ibid., p. 19–20.

⁷⁵ LOPATA, R. Įkaito anatomija: Kaliningrado jubiliejaus byla. Vilnius, 2006, p. 145; BERGER, S., HOLTOM, P. Op. cit., p. 22.

valstybinės ideologijos elementų. Valdant prezidentui V. Putinui, Stačiatikių cerkvės įtaka ir veikla Rusijoje ryškiai suintensyvėjo, remiama ir palaikoma valstybės⁷⁶.

Kaliningrado srityje Stačiatikių cerkvė pradėjo funkcionuoti 1985 m., įregistravus pirmąją ortodoksų kongregaciją. 1990 m. pradžioje srityje jau veikė liuteronų, katalikų, musulmonų, baptistų ir kt. bendruomenės, o 2006 m. veikė 42 oficialiai registruotos religinės bendruomenės, iš kurių didžiausia – Rusijos stačiatikių cerkvės⁷⁷. Intencijas stiprinti jos vaidmenį Kaliningrado srityje iš esmės nusakė pats prezidentas V. Putinas, kuris 2006 m., šventinant naujai pastatytą Pergalės aikštės dominantę – Kristaus Išganytojo katedrą (rus. *Кафедральный собор Христа Спасителя*), pareiškė, kad šis įvykis prisidės prie Rusijos dvasinės kultūros atgimimo ir pabrėžė, kad „tai didelis įvykis regionui, visai Rusijai, nes tai dar vienas žingsnis atgaivinti mūsų nacionalinę dvasinę kultūrą nuo Baltijos iki Ramiojo vandenyno.“⁷⁸ Cerkvės pastatymas centrinėje miesto aikštėje, kuri buvo pertvarkyta būtent 750-ies metų jubiliejaus iškilnių kontekste, padidina šio svarbaus dvasinio objekto vaidmenį viešojoje komunikacijoje, sąmoningai ar ne sudarydama konkurenciją „nerusiškos“ senosios Karaliaučiaus katedros vaizdinui⁷⁹. Be to, dėmesį Stačiatikių cerkvei kaip rusiškumo įtvirtinimo Kaliningrado srityje priemonei rodo ir 2009 m. kovo 31 d. Rusijos stačiatikių cerkvės Švenčiausiojo sinodo nutarimas iš buvusios Smolensko–Kaliningrado eparchijos išskirti savarankišką Kaliningrado eparchiją, kuriai vadovauti ėmėsi pats Cerkvės patriarchas Kirilas, kartu ir tai, kad 2009 m. pabaigoje palyginti nedidelėje Kaliningrado srities teritorijoje vyko aštuonių naujų cerkvių statyba, o penkios iš jų buvo statomos pačiame Kaliningrade⁸⁰. Valstybinės politikos ir Cerkvės glaudų bendradarbiavimą rodo ir 2010 m. birželio 16 d. priimtas federalinis įstatymas „Dėl religinės reikšmės turto, esančio valstybės ar municipalitetų nuosavybėje, perdavimo religinėms organizacijoms“⁸¹, kurio esmė – perduoti Cerkvės jurisdikcijai kulto objektus, nacionalizuotus po 1917 m. Šio įstatymo taikymas ir Kaliningrado sričiai suformavo koliziją, kai Stačiatikių cerkvei buvo perduoti objektai, istoriškai priklausę liuteronų ir katalikų konfesijoms, arba apskritai tik iš dalies susiję su „religine reikšme“ (pvz., Ordino laikų pilys), o tai sukėlė nemažai diskusijų tiek pačioje srityje, tiek ir už jos ribų.

Reikia pasakyti, kad ši Rusijos simbolinio įsitvirtinimo Kaliningrade tendencija yra ryški ir visoje Kaliningrado srityje pastaraisiais metais įgyvendinamų architektūros projektų stilistikoje. Pačiame Kaliningrado mieste geriausias pavyzdys yra 2001 m. pradėtas kurti ir sėkmingai tebevystomas projektas „Žuvies kaimas“ (*Рыбная деревня*), įgyvendinamas buvusiam istoriniame Karaliaučiaus Lomzės (*Lomse*) kvartale, kuris Antrojo pasaulinio karo pabaigoje buvo visiškai suniokotas. Įgyvendinant projektą, buvo pamėginta apimti dvi svarbias Kaliningrado miestui – vietinio verslo ir tarptautinio turizmo – vystymosi kryptis ir surasti patrauklią rusiškos ir vokiškos kultūros mieste integravimo formą. Projektą „Žuvies kaimas“ finansuoja Kaliningrado ir Maskvos investuotojai, tačiau, kaip tvirtina Olga Sezneva, Rusijos Federacijos investicijos, nors ir įgyven-

⁷⁶ LUCAS, E. *Naujas Šaltasis karas. Kremliaus keliami grėsmė Rusijai ir Vakarams*. Vilnius, 2008, p. 168.

⁷⁷ KARPENKO, A. Regionalization and Identity: The Subjectivity of Kaliningrad. *UNSCI Discussion Papers*, 2006, Nr. 10, p. 285.

⁷⁸ Naujoji katedra Kaliningrade yra žingsnis Rusijos nacionalinės kultūros atgimimo link, sako V. Putinas, 2006 09 11 [žiūrėta 2011 04 11]. Prieitis per internetą: <<http://pramos.delfi.lt/culture/naujoji-katedra-kaliningrade-yra-zingsnis-rusijos-nacionalines-kulturos-atgimimo-link-sako-vputinas.d?id=10657890>>.

⁷⁹ Plg. SAFRONOVAS, V. Kodėl Rusijos stačiatikių cerkvei prireikė buvusių Rytų Prūsijos pilių ir bažnyčių? *Kultūros barai*, 2010, Nr. 12 (552), p. 17–18.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 16, 17.

⁸¹ Федеральный закон Российской Федерации от 30 ноября 2010 г. N 327-ФЗ. «О передаче религиозным организациям имущества религиозного назначения, находящегося в государственной или муниципальной собственности» [žiūrėta 2011 04 11]. Prieitis per internetą: <<http://www.rg.ru/2010/12/03/tserkovnoedobro-dok.html>>.

dina projekto sumanytojų ir architektų ambicijas, tačiau pastarieji yra priversti sekti Maskvos investuotojų nurodymais, kokios estetiškos ir dizaino idėjos taikytinos šios miesto dalies projektavimui⁸². Šioje teritorijoje ne tik įrengti turizmui ir komercinei veiklai reikalingi statiniai, bet ir siekta sukurti aliuziją į buvusią Rytų Prūsijos amatininkų kvartalo atmosferą, imituojuant „Prūsijos Kenigsbergo“⁸³ architektūros stilių. Architektūriniais sprendimais siekiama sukurti aliuziją į senąją Kenigsbergo užstatymo stilistiką, traktuojant miestą kaip „istorinį Europos miestą“, „Rusiją Europoje“ ar „Europą Rusijoje“⁸⁴.

Išvados

XX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje Kaliningrado miestui buvo būdinga ne tik vokiškosios, arba ikikarinės, praeities elementų, kurie ilgą laiką viešojoje komunikacijoje Kaliningrade buvo ribojami, aktualizavimo tendencija, bet su eksklavinės padėties įtvirtinimu ir „regermanizacijos“ pavojais sietinos restauracinės tendencijos, pasireiškusios tarybinėje epochoje įtvirtinto Kaliningrado srities kilmės mito aktualizavimu. Tai lėmė tapatybės konstravimo viešojoje erdvėje dvilypumą: viena vertus, dabartis ir ateitis tebebuvo siejama su tarybiniu laikotarpiu įtvirtintais praeities vaizdiniais, antra vertus, mėginta ieškoti patrauklių elementų ikikarinėje praeityje.

Viešosios erdvės demokratizacija lėmė, kad aktyviais praeities sampratos formuotojais Kaliningrado mieste tapo atskiros visuomenės grupės ir institucijos, kurių daugelis pradėjo formotis dar vėlyvojoje tarybinėje epochoje – pradėdant kraštotyrininkais ir Kaliningrado universiteto istorikais bei suinteresuotomis grupėmis iš užsienio, baigiant „Didžiojo tėvynės karo“ veteranais ir muziejais. Galima sakyti, kad tai formavo prielaidas palyginti daugiaspektei praeities sampratai. Joje, greta kraštotyrininkų tradiciškai aktualizuotų „vokiškosios“ praeities elementų, karo veteranų ir demobilizuotų karių tradiciškai palaikomo Kaliningrado srities kilmės mito, kurio eksponavimas tebevaidino svarbų vaidmenį ir muziejuose, buvo mėginama atskleisti Kaliningrado srities kūrimosi sunkumus, ieškoti neutralių simbolių, skatinančių bendro paveldo sampratą (Immanuelio Kanto pavyzdys), galiausiai stiprinti sąryšius su Rusijos buvimo pėdsakais ikikarinėje srities praeityje.

Pastarajai tendencijai Kaliningrado mieste XX–XXI amžių sandūroje didesnę poveikį ėmė daryti ir Rusijos Federacijos vykdoma politika. Prezidento Vladimiro Putino įsitvirtinimas politinėje arenoje ir ši procesą lydėjusios atsinaujinusios Rusijos pretenzijos vaizduoti save kaip didvalstybę skatino eskaluoti praeities vaizdinius, galinčius parodyti atgimstančią Rusijos galią. Kaliningrade tai provokavo simbolių, susijusių ne tik su „Didžiojo tėvynės karo“ motyvais, bet ir Rusijos imperijos istorinėmis figūromis, padidintą aktualizavimą. Tai atliepė šiuolaikinės Rusijos istorijos politikos vieną svarbiausių nuostatų naudoti istorinius simbolius valstybinės galybės vaizdiniui stiprinti. Šioji tendencija susipina su pastangomis stiprinti saitus tarp Rusijos ir jos eksklavo, kurios daro įtaką simboliniam miesto erdvių ir Rytų Prūsijos kultūros paveldo rusinimui, ypač pasireiškusiam Kaliningrado 750-ies metų jubiliejaus renginių semantikoje ir didinant Stačiatikių cerkvės įtaką.

⁸² SEZNEVA, O. Locating Kaliningrad / Königsberg on the Map of Europe: “a Russia in Europe” or “a Europe in Russia”. In *Cities after the Fall of Communism. Reshaping Cultural Landscapes and European Identity*. Ed. by J. CZAPLICKA, N. GELAZIS, B. A. RUBLE. Washington (D. C.), 2010, pp. 206-209.

⁸³ *Ibid.*, p. 207.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 195.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- BERGER, Stefan; HOLTOM, Paul. Locating Kaliningrad and Königsberg in Russian and German Collective Identity Discourses and Political Symbolism in the 750th Anniversary Celebrations of 2005. *Journal of Baltic Studies*, 2008, Vol. 39, Issue 1, pp. 15-37.
- BRODERSEN, Per. *Die Stadt im Westen. Wie Königsberg Kaliningrad wurde*. Göttingen, 2008.
- BROWNING, Christopher S.; JOENNIEMI, Pertti. The Identity of Kaliningrad: Russian, European or a Third Space? In *The Baltic Sea Region in the European Union: Reflections on Identity, Soft-Security and Marginality*. Ed. by F. TASSINARI. Gdańsk, Berlin, 2003, pp. 58-103.
- DYROFF, Stefan. *Erinnerungskultur im deutsch-polnischen Kontaktbereich. Bromberg und der Nordosten der Provinz Posen (Wojewodschaft Poznań) 1871-1939* (Einzerveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 19). Osnabrück, 2007.
- KARABESHKIN, Leonid; WELLMANN, Christian. *The Russian Domestic Debate on Kaliningrad Integrity, Identity and Economy* (Kieler Schriften zur Friedenwissenschaft, Bd. 11). Kiel, 2005.
- KARPENKO, Anna. Regionalization and Identity: The Subjectivity of Kaliningrad. *UNSCI Discussion Papers*, 2006, Nr. 10, pp. 277-286.
- KOSTIAŠOVAS, Jurius. Prūsiškosios dvasios išvaymas. Kaip formavosi Kaliningrado srities gyventojų istorinė sąmonė pokario metais. In *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvalgos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVIII). Sud. A. L. ARBUŠAUSKAITĖ. Klaipėda, 2009, p. 275–312.
- LOPATA, Raimundas. *Įkaito anatomija: Kaliningrado jubiliejaus byla*. Vilnius, 2006.
- LUCAS, Edward. *Naujas Šaltasis karas. Kremliaus keliamo grėsmė Rusijai ir Vakarams*. Vilnius, 2008.
- MARCEL, Jean-Christophe; MUCCHIELLI, Laurent. Maurice Halbwachs's *mémoire collective*. In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. by A. ERLI, A. NÜNING. Berlin, New York, 2008, pp. 141-149.
- MOSES, Joel C. The Politics of Kaliningrad Oblast: A Borderland of the Russian Federation. *Russian Review*, 2004, Vol. 63, No. 1, pp. 107-129.
- Nuo Basanavičiaus. Vytauto Didžiojo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. A. NIKŽENTAITIS. Vilnius, 2011.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Kodėl Rusijos stačiatikių cerkvei prirėkė buvusių Rytų Prūsijos pilių ir bažnyčių? *Kultūros barai*, 2010, Nr. 12 (552), p. 16–18.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011.
- SEZNEVA, Olga. Dual History: The Politics of the Past in Kaliningrad, Former Königsberg. In *Composing Urban History and the constitution of Civic Identities*. Ed. by J. J. CZAPLICKA, B. A. RUBLE. Baltimore and Washington, 2003, pp. 58-85.
- SEZNEVA, Olga. Locating Kaliningrad / Königsberg on the Map of Europe: “a Russia in Europe” or “a Europe in Russia”. In *Cities after the Fall of Communism. Reshaping Cultural Landscapes and European Identity*. Ed. by J. CZAPLICKA, N. GELAZIS, B. A. RUBLE. Washington (D. C.), 2010, pp. 195-215.
- THUM, Gregor. *Die fremde Stadt: Breslau 1945*. Berlin, 2003.
- VITKUS, Hektoras. Antrojo pasaulinio karo pabaigos Rytų Prūsijoje recepcija Rusijos istorinėje politikoje. In *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvalgos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVIII). Sud. A. L. ARBUŠAUSKAITĖ. Klaipėda, 2009, p. 30–56.
- WALICKI, Andrzej. *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija*. Vilnius, 2005.
- Восточная Пруссия глазами советских переселенцев. Первые годы Калининградской области в воспоминаниях и документах*. Рук. автор. коллектива Ю. КОСТЯШОВ. Санкт-Петербург, 2002.
- ГУБИН, Алексей. Топонимия Калининграда. *Калининградские архивы*. Вып. 5. Калининград, 2003, с. 139-196.
- ДОРУШИН, Михаил. Движение исторической реконструкции Тевтонского ордена в Калининградской области. In *Феномен Тевтонского ордена и современность* (Балтийский исследования, Вып. 6). Калининград, 2010, с. 128-132.
- КОСТЯШОВ, Юрий. «Восточная Пруссия глазами советских переселенцев»: история одной публикации. In *Вторые всероссийские краеведческие чтения (Москва, 26-27 мая 2008 г.)*. Четвертые всероссийские краеведческие чтения (Челябинск, 20-22 мая 2010 г.). Москва, 2011, с. 148–151.
- МАТТЕС, Экхард. Региональное самосознание в Калининградской области. *Калининградские архивы*. Вып. 5. Калининград, 2003, с. 203-218.
- Очерки истории Восточной Пруссии*. Рук. автор. коллектива Г. КРЕТИНИН. Калининград, 2002.

ACTUALISATION OF THE PAST IN KALININGRAD AFTER 1990: THE OUTLINES OF PRIME TRENDS

Lina Motuzienė

Klaipėda University, Lithuania

Summary

The article analyzes the principal trends of changes in the relationship with the past in the city of Kaliningrad at the turn of the 21st c. In pursuit of the aim set in the article, i.e. to reveal the essential characteristics of the principal trends of changes in the relationship with the past in the city of Kaliningrad over the two last decades, analysis was done of public debates of the past, monument erection, museum and exhibition expositions, and professional and amateur historiography, i.e. all the sources that conveyed the meanings of the symbols and images of the past.

The de-ideologization of the Soviet system in 1989 to 1991, the collapse of the USSR, and the process of democratization that started in neighbouring Poland and Lithuania, as well as in Kaliningrad Oblast, formed a need for part of its population to re-consider the history of the region and to re-assess what was native and what was foreign. In the context of the said changes, the dual character of the local population identity construction emerged in the public space: on the one hand, it was related to the actualization of the elements of German, or prewar, past that had been restricted in the public communication of Kaliningrad for a long time; on the other hand, it was related to restorative trends stimulated by the entrenchment of Kaliningrad Oblast in the exclave position, by anxiety about the future, and even by the danger of “re-Germanization” felt by some residents of the region.

Due to the democratization of the public space, individual social groups and institutions undertook active shaping of the concept of the past. Most of them became active as early as in the late Soviet epoch. Among the groups, the first to be mentioned were amateur historians who played an active role in the last decade of the 20th c. by disclosing the history of East Prussia to the population of Kaliningrad Oblast. Another significant group was the community of the University, including professional historians. Their efforts were mainly directed to the studies of the history of the Region and the disclosure of little-known difficulties of the formation of Kaliningrad Oblast in postwar years. It was in that environment that the first attempts appeared to provide the narrative of the region history from ancient times adapted to the present. Veterans of the Great Patriotic War and demobilized ex-soldiers would usually take position at the opposite end of the axis of the perception of the past. In their concept of the past, the foundational myth of Kaliningrad Oblast, created in the Soviet period and firmly rooted over decades, remained the major historical plot (based on the occupation of East Prussia in 1945 as the only prerequisite for the legitimation of the present position). In the late Soviet epoch, this group enjoyed exclusive respect, expressed also in a financial form, and the veterans continued to exploit their status after 1991, acting mainly as a conservative component of the relation with the past.

In the City of Kaliningrad, the relationship with the past was actively shaped not only by social groups, but also by individual institutions, museums being the leaders among them. A characteristic example was the History and Art Museum of Kaliningrad Oblast whose exposition rooms, previously dominated by the display of the battle of Königsberg, now include exhibits of the traces of Duke Albrecht ruling and archaeological artefacts from the collections of the *Altertumsgesellschaft Prussia*. Such developments reflect the difficulty of distinguishing which past was native, and which was foreign

in the consciousness of Kaliningrad population. The only outstanding historical exposition devoted exclusively to the history of the old city before the end of the World War II was created in Friedland Gate Museum over the last decade (2002).

The relationship with the past in the City of Kaliningrad after 1991 was also affected by different groups, acting outside the boundaries of Kaliningrad Oblast or even the Russian Federation, however, having Kaliningrad-related interests. One of such groups were German citizens – forced migrants from East Prussia. The said group which sought to revive some Königsberg-related symbols relevant for it, just like similar interest groups acting in Poland or Lithuania, managed to implement their initiatives merely in such cases when neutral symbols were chosen, acceptable both to interest groups abroad and Kaliningrad population. Immanuel Kant became one of those major symbols stimulating search for the common heritage.

At the turn of the 21st c., in the City of Kaliningrad, the trend of strengthening links with the presence of traces of Russia in the prewar past of the city was increasingly affected by the policies implemented by the Russian Federation. President Vladimir Putin's entrenchment in the political arena around 2000 and the following claims of renewed Russia to present itself as a superpower stimulated escalation of the images of the past witnessing the rebirth of the Russian power. In Kaliningrad, it provoked increased actualization of both the symbols related to the Great Patriotic War and the historical figures of the Russian Empire. That reflected one of the major provisions of Russia's politics of history of using historical symbols for the consolidation of the state power image. The said trend intertwined with the efforts of strengthening the links between Russia and its exclave which affected the symbolic Russianization of the city areas and East Prussian cultural heritage; that especially strongly manifested itself in Kaliningrad 750th anniversary events and in the increase of the impact of the Orthodox Church in the Region.

АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРОШЛОГО В КАЛИНИНГРАДЕ ПОСЛЕ 1990 ГОДА. ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАИБОЛЕЕ ХАРАКТЕРНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

Лина Мотузене

Клайпедский университет, Литва

Резюме

В статье приводится анализ основных тенденций изменения отношения к прошлому в городе Калининграде на рубеже XX и XXI столетий. Для осуществления цели статьи – определить наиболее характерные тенденции отношения к прошлому за два последних десятилетия – проводился анализ общественных дебатов о прошлом, возведения памятников, экспозиций музеев и выставок, профессиональной и любительской (краеведческой) историографии, т. е. всех тех источников, через которые передаются значения символов и образов прошлого.

Происходившая в течение 1989–1991 гг. деидеологизация советской системы, крушение СССР и процесс демократизации, сначала начавшийся в соседних государствах Польши и Литвы, а затем и в самой Калининградской области, способствовали появлению у части населения области необходимости переосмыслить историю края, вновь оценивая, что в ней является своим, а что чужим. В контексте таких перемен в общественном пространстве выя-

вилась двойственность конструирования идентичности жителей области. С одной стороны, она была связана с актуализацией элементов немецкого, или довоенного прошлого, которая долгое время в общественной коммуникации ограничивалась; с другой стороны, – с реставрационными тенденциями, активизации которых способствовало утверждение эксклавного положения области, беспокойство о будущем и даже осознанная некоторыми жителями области опасность «регегманизации».

Демократизация общественного пространства повлияла на то, что активное участие в формировании отношения к прошлому в Калининграде стали принимать отдельные общественные группы и учреждения. Они, преимущественно, начали формироваться еще в позднюю советскую эпоху. Среди такого рода групп, прежде всего, следует выделить краеведов, которые в последнем десятилетии XX века сыграли существенную роль, открывая жителям Калининградской области познание истории Восточной Пруссии. Другая важная группа – это университетская среда и входившие в нее историки. Их усилия, главным образом, были направлены на исследования региональной истории, раскрытие недостаточно осознанных трудностей, характерных для периода создания Калининградской области. Кроме того, именно в этой среде появились первые попытки представить приспособленный к настоящему нарратив о прошлом области с древнейших времен. Ветераны «Великой Отечественной войны» и бывшие демобилизованные военные, как правило, занимают полярно противоположную позицию в осознании регионального прошлого. В их понимании прошлого важнейшим историческим сюжетом все еще является созданный в советские годы и в течение многих десятилетий прочно укоренившийся миф о создании Калининградской области (основанный на завоевании Восточной Пруссии в 1945 г. как единственной предпосылке для легитимации нынешнего положения). В позднюю советскую эпоху эта группа приобрела особое уважение, выраженное и в материальном смысле, и свой статус ветераны использовали и после 1991 г., действуя преимущественно в качестве консервативного слагаемого в отношениях с прошлым.

Такие отношения в Калининграде активно формируют не только общественные группы, но и отдельные учреждения, среди которых основными являются музеи. Характерный пример – Калининградский историко-художественный музей, изменения в экспозиции которого – от изображения штурма Кенигсберга до следов правления герцога Альбрехта и археологических экспонатов общества изучения древностей «Пруссия» – отражают сложность отделения своего прошлого от чужого в сознании жителей Калининграда. Единственная выделяющаяся историческая экспозиция, посвященная лишь истории города до окончания Второй мировой войны, в последние десятилетия была создана в музее «Фридландские ворота» (2002 г.).

Влияние на отношение к прошлому в Калининграде после 1991 г. оказывали и разнообразные группы, действующие за пределами области и даже Российской Федерации, но имеющие свои интересы, связанные с Калининградом. Одна из таких групп – это граждане Германии, принудительные эмигранты из Восточной Пруссии. Этой группе, стремившейся возродить некоторые актуальные для нее символы, связанные с прошлым Кенигсберга, как и другим похожим группам интересов действующим в Польше или в Литве, свои инициативы удалось воплотить лишь в тех случаях, когда выбирались сравнительно нейтральные символы, приемлемые не только для групп с определенными интересами за границей, но и для

самых калининградцев. Одним из главных такого рода символов, способствовавших поиску общего наследия, стал Иммануил Кант.

На тенденцию укрепления связей со следами пребывания России в довоенном прошлом города Калининграда на рубеже XX и XXI столетий более значительное влияние стала оказывать политика, осуществляемая Российской Федерацией. Утверждение на политической арене около 2000 г. президента Владимира Путина и сопутствовавшие этому процессу возобновившиеся претензии России изображать себя в качестве великой державы способствовали эскалации образов прошлого, призванных продемонстрировать возрождение Российской мощи. В Калининграде это провоцировало повышенную актуализацию символов, связанных не только с мотивами «Великой Отечественной войны», но и историческими фигурами Российской империи. Это соответствовало одному из основных положений современной исторической политики России: использовать исторические символы для усиления образа государственного могущества. Настоящая тенденция переплетается с усилиями, направленными на укрепление связей между Россией и эксклавом, которые влияют на символическую «русификацию» городских пространств и Восточно-Прусского культурного наследия, которая особенно проявилась в семантике мероприятий по случаю 750-летнего юбилея Калининграда и в попытках усилить влияние Православной церкви в области.